

Det efterladte barn

Børn gennemfører ikke "sunde" sorgforløb. Eller måske ser den sunde sorg ikke helt ud, som man havde forestillet sig. Artiklen indkredser, hvad der sætter børn i stand til at leve et godt liv, selv om de har mistet deres mor eller far.

Børn sørger, når de mister nogen, de elsker. Forståelsen af denne sorg i barneperspektiv kan også give inspiration til forståelsen af voksnes sorg. Meget tyder på, at det på afgørende punkter kan være nødvendigt at revurdere den traditionelle, psykoanalytiske forståelse af børns (og voksnes?) sorgprocesser.

Den traditionelle psykoanalytiske forståelse af sorgens væsen har rødder tilbage til Freuds artikel "Mourning and Melancholia", hvori han beskriver den "sunde" sorgproces som langvarig, smertefuld og energikrævende. Den efterladte vender sig i processen væk fra verden og mister al interesse i ting, der ikke har med den afdøde at gøre. Efter en sådan fase med intens koncentration om den døde mener Freud, at bindingen til den døde skal fjernes/dekateres. Freud fremfører i artiklen, at bindingen til den

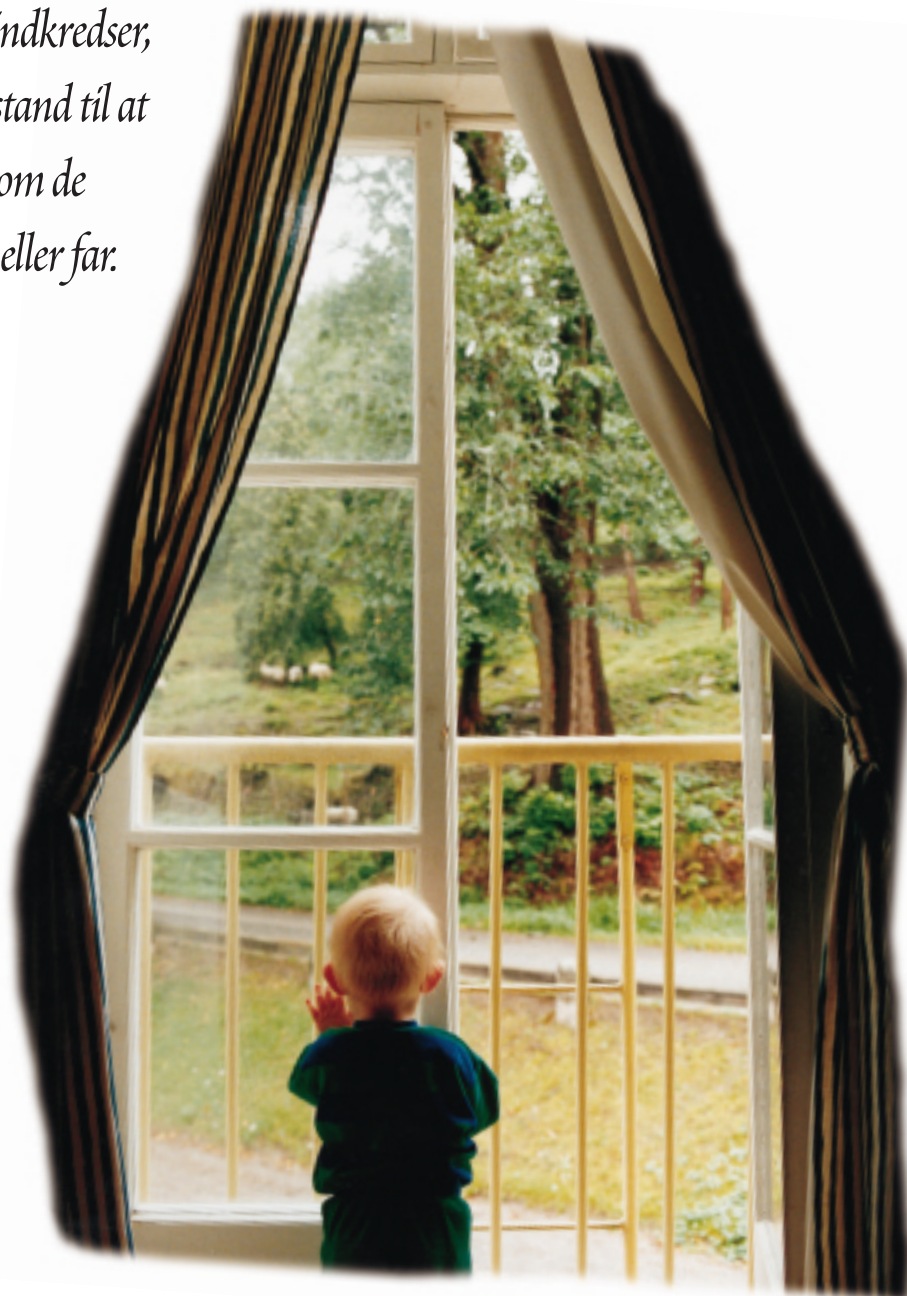

FOTO: BILLEDHUSET

*Måske gør børn noget andet,
som ser anderledes ud,
end teorien foreskriver,
men som alligevel sætter dem i stand
til at leve et godt liv videre?*

▶ ▶ ▶ døde fuldstændig skal væk, for at den psykiske energi kan rettes mod et nyt kærlighedsobjekt.

Denne grundforståelse af sorgens væsen er videreført helt til i dag. Det er interessant, i og med Freuds personlige erfaringer med sørge ikke var i overensstemmelse med de tanker, han giver udtryk for i artiklen. (Freud mistede blandt andet en datter og et barnebarn). I et brev til Binswanger, som Freud skriver, da Binswanger mister en søn, fremfører han, at den døde aldrig vil kunne erstattes, og han skriver, at dette er udtryk for en fortsat kærlighed til den døde. Freuds egne erfaringer stemmer altså ikke overens med den teori, han tidligere har fremført, uden at dette dog fører til en revision af teorien.

Børns sorg

Også i forhold til børns sorg støder man på problemer. Børn gennemlever således ikke sorgprocesser, som teorien foreskriver. For det første gennemgår de oftest ikke en periode med intens interesse for den døde. Tværtimod har børn ofte meget skiftende reaktioner, de kan være helt fortvivlede det ene øjeblik for øjeblikket efter at lege øjensynligt ubekym-

ret. For det andet tyder det på, at børn ej heller oplever en fuldstændig tilbagevinding af den psykiske energi fra den døde som afslutning på processen.

Børn gennemfører med andre ord ikke "sunde" sorgforløb.

Men kan det nu også være rigtigt? Kan det ikke være teorien, den er gal med? Måske ser den sunde sorg ikke helt ud, som man havde forestillet sig. Måske gør børn noget andet, som ser anderledes ud, end teorien foreskriver, men som alligevel sætter dem i stand til at leve et godt liv videre?

Teoretikere, der har beskæftiget sig med børns sorg, er blevet delt på spørgsmålet. Nogle – fx Helene Deutsch, Martha Wolfenstein og Humberto Nagera – fastholder, at børn ikke vil være i stand til at gennemgå en sund sorgproces. Andre – fx Anna Freud og Erna Furman – forsøger mere eller mindre pragmatisk at fremføre, at børn godt kan sørge sundt, samtidig med at de fastholder Freuds sorgdefinition. Andre igen – fx Christina Skaer og John Bowlby – mener godt, at børn kan sørge sundt. De afviser Freuds beskrivelse og giver i stedet nye teoretiske bud på forståelsen af børns sorg.

De fortsatte bånd

En længerevarende, prospektiv undersøgelse af påvirkningen af en forælders død på 125 børn mellem 6 og 17 år, er interessant at inddrage i denne sammenhæng. Undersøgelsen, der har form af semistrukturerede interviews, inkluderer amerikanske og israelske børn. Børnene og deres overlevende forælder er blevet interviewet henholdsvis 4 måneder, 1 år og 2 år efter dødsfaldet. (se literaturlisten, 10)

Undersøgelsen viser, at børnene tilsyneladende har et fortsat forhold til deres døde forælder. Det ser oven i købet ud til, at en vedvarende tilknytning til den døde kan være en støtte for barnet i det fortsatte liv. En fuldstændig tilbagetrækning af psykisk energi fra den døde synes med andre ord ikke at være en forudsætning for at få et godt liv fremover, måske tværtimod.

Undersøgelsen identificerer fem konkrete strategier, som børnene bruger for at opretholde en fortsat forbindelse til deres døde forælder: De lokaliserer den døde (typisk i himlen), de oplever den dodes tilstedeværelse (forestiller sig fx, at den døde kan se dem), de søger den dodes tilstedeværelse (fx på kirke-

gården), de genkalder sig minder om samværet, og de opbevarer genstande, der forbinder dem til den døde.

Børnene i undersøgelsen er klar over, at dette er deres egne konstruktioner. Børnene er på samme tid bevidste om forældrens fravær og deres eget ønske om, at forælderen er til stede. Der er således ikke tale om hallucinationer eller benægtelsen af realiteten, men om et bedste kompromis mellem en ubehagelig sandhed og en ønsket tingenes tilstand.

Disse fem strategier, eller aktiviteter, kalder forskerne "konstruktion af afdøde", og de ser strategierne som et udtryk for barnets fortsatte forhold til den døde forælder.

Fire typer relationer

Herefter blev det undersøgt, om forbindelsen til den døde forælder fortsatte over tid, om den eventuelt blev ændret, og i bekræftende fald, hvilke ændringer der forekom. Man fandt, at børnenes konstruktioner af forælderen kunne inddeles i fire typer af relationer (11):

1. *Forælderen opfattet som et spøgelse.* I denne relation følte børnene sig overvågede af forælderen på en

ubehagelig, skræmmende, ukontrollérbar måde. Børnene i denne gruppe beskrev, at de ikke græd over tabet, at de ikke talte om forælderen, og at de ikke fandt, at der var lighedspunkter mellem dem selv og afdøde. De var de eneste børn, der ikke fandt trøst i at mindes den døde forælder. Forskerne betegner denne relation som "et kaotisk forhold til et spøgelse".

2. *Bevarelse af en relation til forælderen gennem minder.* Børnene i denne gruppe lokaliserede forælderen "i himlen" og følte sig overvåget herfra, uden at det skræmte dem. De forsøgte ikke at kommunikere med afdøde og oplevede ikke, at afdøde talte til dem. De drømte sjældent om forælderen og besøgte sjældent gravstedet. Forbindelsen til deres mor eller far bestod mest i minder og ting, der havde tilhørt denne.

3. *Fortsat interaktiv relation til afdøde.* Dette var det mest almindelige mønster for en fortsat relation til afdøde. Alle børnene her lokaliserede forældrene "i himlen" og kommunikerede med dem. De ældste børn mente dog, at forælders "svar" kom inde fra dem selv. De drømte om forælderen og besøgte

► ► ► gravstedet. Næsten alle børnene talte om den døde med andre, de tænkte på den døde, og identificerede sig med denne.

Børnene engagerede sig også i forskellige former for aktiviteter, der ikke alene bevarede, men også udviklede relationen til den døde forælder. Forskerne mener, at børnene herved skaber en interaktiv relation, og at denne konstruktion tillader den døde forælder at udfylde forskellige roller i barnets liv.

4. *At blive en levende arv.* Denne type forbindelse sås hos nogle børn ved det sidste interview to år efter forælders død. Forskerne mener, at børnene i deres historier viste tegn på at have internaliseret forælders værdier, mål, personlighed eller adfærd, og at de på denne måde bevarede forbindelsen til forælderen. Dette var bevidst hos nogle børn, men ikke hos alle.

I sammenhæng med dette var børnene ikke længe så optagede af den døde og af at "kontakte" denne. Følelser af tristhed og gråd blev mindre i hyppighed og intensitet, samtidig med at beskrivelserne af forældrene blev mere detaljerede. Men er dette ikke det

samme som den identifikation med afdøde, som også psykoanalysen beskriver?

Nej, svarer forskerne. Det, de observerede i deres undersøgelse, var mere farverigt, dynamisk og interaktivt, end det psykoanalytiske begreb "identifikation" indbefatter. Barnet var selv opmærksom på den indre repræsentation, og repræsentationen syntes at ændre sig, efterhånden som barnet udviklede sig.

Relationens udvikling

Som det indirekte fremgår af beskrivelsen af relationstyperne, ser forskerne en progression i kvaliteten af forholdet til den døde forælder. Hvor børnene i den første gruppe ikke finder lindring i deres smerte ved at mindes den døde og i stedet forsøger at benægte dødsfaldets betydning, synes børnene i den sidste gruppe at have tilpasset sig godt til livet uden forælderen.

Forskerne understreger, at det afgørende for barnets videre tilpasning ikke

er, hvilken type relation barnet har fra starten. Mere afgørende er det, at der sker en udvikling, så barnet langsomt oplever den følelsesmæssige smerte forbundet med tabet, samtidig med at det udvikler klare og stabile minder om den afdøde som en selvstændig person.

Det var ikke alle børn i undersøgelsen, der udviklede forholdet til den døde, og hos disse børn var der ofte grund til bekymring. Enten fordi de var kronisk triste, eller fordi de oprettholdt en relation til den døde på bekostning af relationer til nære omgivelser. Dette adskilte sig tydeligt fra de børn, der så sig selv som en levende arv, og som mest ønskede forælderen omkring sig, så de kunne vise dem fremskridt og dele nye interesser.

Børn er i udvikling

Vi mener, at barnets konstruktion af den døde forælder hænger sammen med barnets udviklingsmæssige niveau, specielt

med barnets foranderlige måde at kende sig selv og andre. Skønt den døde ikke ændres, vil barnets evne til at forstå forskellige informationer om denne person ændres, i takt med at barnet modnes.

Dette kan hænge sammen med at børns sørgen over tabet af en forælder, er meget konkret funderet. Hvor den voksne i tankerne bedre kan overskue konsekvenserne af et dødsfald, må børn – afhængig af alder – mere eller mindre konkret opleve tabets konsekvenser, for at kunne sørge over det. Med andre ord: børn sørger først over tab, når de konkret oplever situationer, hvori den døde meningsfuldt kunne have indgået.

Sorgen er derfor ikke begrænset til en sorg over tabet af det, der var engang. Efterhånden som barnet bliver ældre, vil det udvikle sin forståelse af tabets konsekvenser og vil være nødt til at forholde sig til tabet, som det ser ud fra det større barns perspektiv. Børn sørger således "i portio-

ner", der kan strække sig over mange, mange år, idet barnet i takt med sin kognitive og følelsesmæssige modning i øvrigt til stadighed må forholde sig til at leve uden en forælder. Den otteårige pige savner den døde og sørger over tabet på sin måde, mens hun som 30-årig genoplever tabet på en ny måde, når hun selv får børn, der ingen bedsteforælder har.

Kontinuitet i udvikling

Det er derfor vigtigt for barnets udvikling fremover, at det husker den døde, og bevarer forbindelsen på en måde, der er konsistent med den kognitive og følelsesmæssige udvikling. Dette implicerer, at barnet revurderer tabet i takt med sin udvikling i øvrigt. Så selvom tabet er permanent og uforanderligt, er den proces hvorigennem barnet skaber mening det ikke. Processen kan både ses som barnets forsøg på at skabe mening i dets oplevelser og på at integrere oplevelserne i livet fremover.

Vi ser i dette en tydelig forbindelse til Daniel Sterns teorier om dannelsen af selvet i interaktionelt samspil med de nære omgivelser. Stern viser (med begreberne om "repræsentationer af interaktioner der er generaliserede" (RIG'er) og "fremkaldte ledsagere"), hvorledes forælderen er blevet en del

af barnets selvoplevelse. Forælderen er set fra denne teoretiske vinkel ikke et objekt, hvorfra følelser kan tilbagetrækkes og re-investeres. Tværtimod vil det være væsentligt at bevare en følelse af forbindelse til morderen eller faderen, for at barnet herigennem kan opretholde kontinuitet i sin selvoplevelse. Også efter at forælderen er død.

Dette må medføre et skift i den psykoanalytiske forståelse af børns tabsreaktioner. Sorg kan ikke ses som en række stadier, der begynder og ender et sted og hvorfra "man kommer sig". Følelsernes intensitet kan blive mindre, men nogen afsluttet proces, synes der ikke at være tale om. Efterhånden som børnene modnes og udvikler en større kapacitet både kognitivt og emotionelt til at forstå døden og tabet, vil de vedvarende bearbejde tabet og komme til nye forståelser af det. Processen beskriver en udviklingsmæssig spiral.

I stedet for at fokusere på afknytning af følelser fra afdøde må man vægte den (livslange?) proces, hvorigennem barnet vedvarende forholder sig til og skaber mening i tabet, både emotionelt og kognitivt.

Birgitte Andersen og
Christina Grønbeck
er cand.psych. og sammen
forfattere til en speciale-
opgave om børns sørgen

Litteratur:

0. Andersen, B. og Grønbeck, C. (1996): "Børns sørgen i et kognitivt, udviklingspsykologisk perspektiv". Speciale, Institut for klinisk psykologi, Københavns Universitet Amager.
1. Freud, S. (1917): "Mourning and Melancholia" i Frankiel (ed.) (1994): Essential Papers on Object Loss, NY University, pp. 38-52.
2. Freud, S. (1939): "Letter to Ludvig Bieswanger" i Frankiel (ed.) (1994): Essential Papers on Object Loss, NY University.
3. Deutsch, H. (1937): "Absence of Grief" i Frankiel (ed.) (1994): Essential Papers on Object Loss, NY University, pp. 223-232.
4. Wolfenstein, M. (1966): "How is Mourning Possible" i Frankiel (ed.) (1994): Essential Papers on Object Loss, NY University, pp. 334-362.
5. Nagera, H. (1970): "Childrens Reactions to the Death of Important Objects: A Developmental Approach". Psychoanalytic Study of the Child nr. 25, pp. 360-400.
6. Freud, A. (1960): "Discussion of Dr. John Bowlbys Paper" i The Psychoanalytic Study of the Child, vol. XV, pp. 53-62.
Freud, A. (1973): "Infants Without Families": Reports on the Hampstead Nurseries 1939-1945, NY.
7. Furman, E. (1974): "A Childs Parent Dies. Studies in Childhood Bereavement". Yale University Press.
Furman, E. (1984): "Childrens Patterns in Mourning - the death of a loved one" i Wass & Corr (eds.) (1984): Childhood and death. Hemisphere Publishing Corporation.
8. Sekaer, C. (1987): "Toward a Definition of 'Childhood Mourning'" i American Journal of Psychotherapy, vol. 41(2), pp. 201-219.
9. Bowlby, J. (1980): "Attachment and Loss": Vol.3. Penguin Books.
Bowlby, J. (1988): "En sikker base". Det lille Forlag.
10. Silverman, P. og Worden, W. (1992): "Children's reactions in the early months after the death of a parent", i American Journal of Orthopsychiatry vol. 62(4), pp. 494-503.
Silverman, P. og Nickman, S.L. (1996): "Childrens Construction of their Dead Parents" i Klass, D. et al. (1996): Continuing Bonds. New Understanding of Grief. Taylor og Francis.
11. Normand, C., Silverman, P. og Nickman, S.L. (1996): "Bereaved Children's Changing Relationships with the Deceased" i Klass, D. et al. (1996): Continuing Bonds. New Understanding of Grief. Taylor og Francis.
12. Stern, D. (1985): "Barnets interpersonelle univers". Hans Reitzels Forlag.
Stern, D. (1995): "The Motherhood Constallation". Basic Books.